

ЈУБИЛЕЈИ

Милија Станишић

ПОГЛЕД НА ДОМЕТ НАУКЕ У ОБРАДИ ТРИНАЕСТОЈУЛСКОГ УСТАКА

Тринаестојулски устанак је знаменити догађај црногорске епопеје, међаш и прекретница у историји Црне Горе. Црногорски народ је смогао снаге да се 13. јула 1941. дигне на масовни устанак против окупатора, у вијеме док су поробљени народи Европе погнуте главе живјели у фашистичком ропству. Устанак је букнуо у условима једног од најблажих окупационих система, кад народу непосредно није пријетила опасност физичког истребљења. Стога се поуздано може тврдити да је овај народни устанак јединствен феномен II свјетског рата.

Крупни историјски догађаји магнетском снагом привлаче науку и неисцрпан су извор за научна истраживања и обраду. Тако је нпр. приликом прославе двјестогодишњице француске револуције објављена о њој 204. књига по реду. Слично се десило у САД, са обиљежавањем грађанског рата.

Са протоком времена увећавало се интересовање науке и за истраживање Тринаестојулског устанка. То је и разумљиво кад се има у виду да се у њему бујном снагом исказала историјска, друштвена, морална и психолошка снага Црногораца. Пронићи до дубоких коријена тог сложеног догађаја, и свестрано га са-

гледати у замршеном сплету ондашњих међународних и југословенских прилика - за науку није лак посао.

Научна истраживања и разјашњења Тринаестојулског устанка трају ево већ пуних пола вијека. Стога је цјелисходно да се сагледа тај пређени пут, са циљем да се утврде и вреднују остварени научни резултати и да се, на другој страни, у главним контурама назначе и истакну необављени научни задаци. У свему томе биће нам од помоћи напор да покушамо да извршимо периодизацију пређеног пута. По свему судећи, научна дјелатност о којој говоримо изгледа да би се могла подијелити у три етапе:

- прва од свршетка другог свјетског рата до почетка 60-тих година;

- друга, од почетка 60-тих до почетка 80-тих година;

- трећа, од почетка 80-тих година до данас.

Прва етапа је рјешавала задатак утврђивања основних чињеница и стварања цјеловите слике о Устанку. То се морало радити у изразито неповољним условима: а) научне институције за историју НОР-а биле су тек у зачетку; б) истричари НОР-а тек су стасавали (одабирани, школовани); в) располагало се оскудним историјским изворима. Поврх свега, побједнички занос давао је печат свим областима живота па, наравно, и обради најскорије прошлости (хипербола похвала).

У овој етапи главни извори сазнања и казивања били су учесници устанка. Они су се у својим писаним радовима углавном усредсређивали на два питања: на улогу КПЈ у припреми устанка и у руковођењу њим; и друго, на токове војних збивања. Објавили су тада у историјским часописима и другим едицијама неколико запажених чланака:

- Бошко Ђуричковић, Организација и развој устанка у даниловградском срезу;

- Бранко Перовић, Припреме за устанак и његов развој у срезу Шавничком;

- Данило Јауковић и Богдан Гледовић неколико написа о устанку у Санцаку;

- Јован Вујошевић, Тринаестојулски устанак (Четрдесет прва).

У овом периоду објављено је и неколико књига које су обрађивале Тринаестојулски устанак у појединим регијама Црне Горе:

- Војо Тодоровић, Подгорички срез у тринаестојулском устанку;
- Радован Лекић, Андријевички срез 1941 - 1944 године;
- Душан Живковић, Бока и Црногорско приморје у НОР-у.

Батрић Јовановић је 1960. г. објавио дјело "Црна Гора у социјалистичкој револуцији 1941-1945". У овој књизи је први пут дата цјеловита и подробна слика Тринаестојулског устанка на простору цијеле Црне Горе. Он је тада начинио прави научни подвиг (иако није историчар): анкетирао је велики број организатора и учесника Устанка. Тим путем је прикупио обиље драгоцених података о припреми оружаног устанка и о његовим токовима. Они су, касније, послужили свима нама за дубље анализе устаничких збивања.

Свима који су у овој етапи (а и касније) писали о Тринаестојулском устанку незмјенљиво упориште је био вишетошни *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*. Почео је да излази 1949. године у издању Војноисторијског института ЈНА.

Цјелокупна дјелатност на обради Устанка у овој етапи потврђивала је ранија свјетска искуства: прво, да се врхунска достигнућа и историјски подвизи малих народа теже пробијају у свијет од оних у већим народима; и друго, да би такве вриједности добиле признање других народа нужно је да се научно разјасне и аргументовано прикажу (представе).

Друга етапа одвијала се у вријеме за које се може поуздано тврдити да је било најплоднији период историографије НОР-а у Црној Гори. Научна дјелатност се тада одвијала у много повољнијим условима: а) историографија НОР-а југословенских народа била је утемељна; б) архивска грађа била је тада богатија и сређенија; в) знатно се увећао број историчара НОР-а. Све је то доприносило да се шире димензије и области научног истраживања тринаестојулског устанка. Отпочело се дубље да понире у основне историјске и друштвене претпоставке и процесе који су условљавали вријеме избијања и карактер ус-

танка, као и у његове историјске, друштвене, етичке и психолошке коријене. Истовремено, напредовала је и методологија научног истраживања и обраде: хронолошки метод је све више уступао мјесто аналитичко-синтетичком, уз већи степен научне критичности.

У овој етапи објављен је низ историографских дјела у којима је посебно говорено и о тринаестојулском устанку;

- Перо Морача, ослободилачки рат и револуција народа Југославије 1941 - 1945;
- Владо Стругар, Југославија 1941-1945;
- Бранко Петрановић у више својих радова;
- Обрад Цицмил, Дурмиторски НОП одред;
- Обрен Благојевић, Пива;
- Зоран Лакић - Радоје Пајовић - Гојко Вукмановић, Хронологија догађаја;
- Ђуро Вујовић, Ловћенски НОП одред;
- Гојко Миљанић, Никшићки НОП одред;
- Радоје Пајовић, Контрареволуција у Црној Гори 1941 - 1945;
- Перо Крстајић, Дурмитор у НОП-у и револуцији;
- Душан Живковић, Постанак и развој народне власти у Југославији 1941-1945;
- Зоран Лакић, Народна власт у Црној Гори 1941 - 1945;
- Јован Р. Бојовић, Омладински покрет у Црној Гори 1919 - 1941 (и ова је књига посредно везана за устанак);
- Зборник радова са научног скупа Срески НО одбор Беране у јулу 1941;
- Ватре са Комова (Зборник радова)
- Југословенска едиција Устанак народа Југославије 1941;
- Колашин Монографија;
- Милија Станишић, Токови револуције у Црној Гори.

Крупан помак у научној обради тринаестојулског устанка начинио је научни скуп о њему 1971. године у Титограду. Скуп је организовао Историјски институт Црне Горе. На њему је учествовало близу педесет већ реномираних писаца (од којих су половина били учесници устанка а половина историчари НОР-а). Обрадом широке лезе питања из разних области овај научни скуп је добрим дијелом вредновао мјесто, улогу и значај

Тринаестојулског устанка у историји Црне Горе и у II свјетском рату. Скуп је прихватио и подржао тезе из Саопштења "Тринаестојулски устанак - јединствен феномен другог свјетског рата" (Милија Станишић). Истовремено, видно је истакнут и подржан значај интердисциплинарног научног истраживања устанка. У цјелини, скуп је дао значајан допринос синтези о овом знаменитом догађају.

Свима који су се у овој етапи бавили дубљом анализом Тринаестојулског устанка биле су од велике помоћи и ова научна дјела:

- Двије књиге Др Мирчете Ђуровића о привредном развоју Црне Горе крајем 19. и почетком 20. вијека;
- Др Жаро Булајић, Аграрни односи у Црној Гори 1878 - 1912;
- Др Спасоје Меденица, Привредни развој Црне Горе 1918 - 1941;
- Студија др Томице Никчевића, Прилог изучавању политичких борби у Црној Гори 1929 - 1937 (Историја XX века, Зборник радова).

У трећој етапи су даље ширене димензије истраживања Устанка, и још дубље се засијецало у његове коријене. Овај период поред осталог, карактеристичан је и због ова два научна догађаја:

1. Објављивање монографије о устанку;
2. Научни скуп о устанку, у ЦАНУ 1991. године, чији је главни организатор био академик Димо Вујовић.

Батрић Јовановић је 1984. г. објавио књигу "Тринаестојулски устанак" (рецензент Мишо Лековић и Милија Станишић). Ослањајући се на дотадашња научна достигнућа, сачинио је прву монографију о овом устанку. Историјски институт ЦГ уприличио је разговор о овој књизи на Округлом столу. Тада је истакнут крупан значај појаве ове књиге - првјенца. Констатовано је да је монографија досегла релативно задовољавајући научни ниво. Истовремено је указано да даљи напори у доради синтезе о Тринаестојулском устанку треба да се крећу у правцу свеобухватнијег продирања у његове коријене (дубља историјска

испитивања) и ка подробнијој анализи свих његових мотива и елемената.

Поводом 50-годишњице Тринаестојулског устанка ЦАНУ је организовала научни скуп. Скуп је проширио тематски круг питања о устанку и продубљеније је расправљао о његовим својствима. То је био интердисциплинарни научни скуп: а) највише је било историографских радова; б) устанак је посебно анализиран са становишта филозофије, етике и психологије; в) било је више саопштења из области књижевности и умјетности; г) по први пут је дат преглед о Тринаестојулском устанку у емигрантској литератури. На скупу је било више говора него раније о карактеру јединства устаничких редова, као и о клицама њиховог предстојећег раскола. У цјелини, овај научни скуп је дао крупан допринос за израду коначне синтезе.

Из свега реченог видно је да је историјска наука успјела да открије и утврди суштину истине о Тринаестојулском устанку и да пружи темељна сазнања о њему. Међутим, поуздано се може тврдити да још има недовољно истражених области и питања која су у вези са овим сложеним историјским догађајем. Овом приликом бих истакао само ова: 1) друштвене и политичке прилике у Црној Гори између два свјетска рата, 2) сељаштво ЦГ у том периоду, 3) вјерске конфесије у Црној Гори и однос црквене хијерархије према окупацији (окупатору). Научне снаге би у првом реду ваљало усмјерити на недовољно изучена питања.

Тринаестојулски устанак је дубоко усађен у свијест црногорског народа, а интересовање за њега постоји и у свијету. То обавезује историчаре и друге научнике: да преиспитају досадашње резултате у обради Устанка; да помоћу нових извора и чињеница дограђују слику о њему, и да је презентирају научној и широј јавности. Научна питања о Тринаестојулском устанку не могу рјешавати ни политичке странке ни парламенти, већ само наука својом критичношћу. Критичких размишљања о овом крупном историјском догађају никад није доста.